

## השגחה והיסטוריה

ס' שופטים מרבה להטעים ולחזור ולהטעים כי גורל ישראל אינו שרשרת של מקרים גרידא, כי אם כולן תוצאה של רצון 'קורא הדורות מראש'; תולדות ישראל מיסודן אינן מחרוזת של סיבות ומסובבים בתחום יחסי עמים, שליטים ומדינות בלבד, כי אם קודם כל ענין שבין ישראל לבין אלהיו.

בפתח כל פרשה של שעבוד ומצוקה מקדים הכתוב: ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'... וימכרם ביד... (גז; ו א ועוד) או: ויסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויתנם ביד... (ג יב; ד א; ט ו-ח ועוד). כיוצא בזה בישועה והצלה: ויזעקו בני ישראל אל ה' ויקם ה' מושיע לבני ישראל ויושיעם את עתניאל בן קנז... ותהי עליו רוח ה' וכו' (ג ט-י ובדומה לו שם טו; ד ג-ז; ו ז-יד; י טו-טז; יא כט ועוד).

ואולם חשוב להבין את ההבדל הגדול מבחינת ההשגחה בין המשעבדים הנכרים לבין המושיעים מישראל. המושיעים-השופטים הנם שלוחי ההשגחה, ה' 'מקים' אותם, הוא שולח אותם: ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי ותאמר אליו הלא צוה ה' אל ה'ישראל לך וגו' (ד ו). וכיוצא בו בגדעון: ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין הלא שלחתיך (ו יד). רוח ה' מפעמת בהם (ג י; ו לד) ולא רק בחסידים ובמיוחסים שבהם. אף על יפתח הגלעדי היתה רוח ה' (יא כט) ובשמשון נאמר: ותחל רוח ה' לפעמו (יג כה). דבורה הנביאה גלית אל ברק (ד ח) ומשתתפת במערכה (ה טו) מתחלתה ועד סופה. דבר ה' מכוון את צעדי גדעון במלחמתו (פרק ז). מלאך ה' מבשר את לידת שמשון (פרק יג) ומלאך הוא המטיל את המשימה על גדעון (פרק ו).

שונה בתכלית הוא מקומם ומעמדם של המשעבדים המציקים. אמנם ה' הוא הנותן את ישראל החוטא בידם. אך הם, אויבי ישראל, אינם כלל בגדר שלוחי ההשגחה. הם 'בני עולה' (ש"ב ז י). חשוב ואופיני מבחינה זו הביטוי 'וימכרם ה' ביד...' (גז; ד ב; יז), משל לאדם שמסיר את בעלותו מקנינו ושוב אינו נותן דעתו עליו, אך אינו נעשה דוקא מקורבו של הקונה. כשישראל עושים הרע בעיני ה', הריהו 'מוכר' אותם, היינו מסתיר פניו מהם, אך צוררי ישראל אינם נחשבים לשלוחי ה', אין רוח ה' שורה עליהם ודברו אינו מדריכם. זדון לבם משיאם להטפל לישראל שה' הסתיר פניו מהם לשעה. לא ה' שלחם, להיפך; כן יאבדו כל אויביך ה' (ה לא) אומרת הנביאה. וסיום זה של פרשת יבין וסיסרא אינו נוגד כלל את תחלתה: ויסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה'... וימכרם ה' ביד יבין... ושר צבאו סיסרא (ד א). ה' 'מוכר' את ישראל, אך המשעבד-הצורר אינו שלוחו, הוא אויב ה' ככל אויבי ישראל, ככתוב: 'כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש. על עמך יערימו סוד... אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד' (תה' פג ב-ה וכיוצא בו הרבה). מאלף מבחינה זו דבר ה' אל נתן (ש"ב ז י).

פשר כלל זה בתורת ההשגחה שומעים אנו מפי דוד בדברו אל שאול במדבר עין גדי (ש"א כד י-יג): היום הזה... נתנך ה' בידי ואמר לא אשלח ידי באדני כי משיח ה' הוא. ואבי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי... ולא הרגתיך... כאשר יאמר משל הקדמני מרשעים יצא רשע וידי לא תהיה בך. נראה כי משל זה - שבו מסיים דוד טענתו זו - מכוון יותר כלפי אנשי גדודו ששדלוהו קודם להמית את שאול (שם פסוק ד, ועי' שם בפסוקים ו-ז) באמרם: 'הנה היום אשר אשר אמר ה'', היינו אם משחך ה' למלך, משמע שגור כליה על שאול והנה עתה הוא בידך, עשה את המוטל עליך. אך דוד עונה: 'חלילה לי... לשלח ידי בו כי משיח ה' הוא' (שם פסוק ו). כלומר אף על פי שגזרה מיתה על שאול, אין אני צריך לטול על

עצמי 'שליחות' זו. רשע הוא להמית את משיח ה' ואך מרשעים יצא. גזירה כגון זו אף על פי שגזירה. הרי האדם המבצעה רשע הוא (ועי' גם ש"א כו ח-יא וראה בר' טו יג-יד). ואם משיח ה' היחיד כך, עם קרובו ונחלתו ישראל – על אחת כמה וכמה. גזירה פורענות על ישראל וה' הסתיר פניו מעמו ו'מכרו', הרי הקופץ וגוטל על עצמו את המשימה, אינו אלא אויב ה' ולא שלוחו, ועליו נאמר כי מרשעים יצא רשע.

כללו של דבר, מופנם הוא תאור ההיסטוריה של ס' שופטים. שרשרת המאבקים הקשים בין ישראל לבין שכניו הרעים, היא קודם כל פרשת נפתולים בין ישראל לבין ה'. מה הם שקוליהם של האויבים, לקראת איזו תכלית הם צועדים וכל כיוצא באלה, אין הכתוב מגלה. הגורם למלחמה הוא עשיית הרע בעיני ה' והישועה באה עקב התשובה והזעקה אל ה'.

אך במקום אחד, בפרשת יפתח מלמדנו הכתוב – אנב דין ודברים מפורט בין ישראל לבין אויבו – מהו הגורם ההיסטורי-המדיני של המלחמה, מה הניע את מלך בני עמון להתגרות בישראל. אמנם הקדים הכתוב גם בפרשה זו את הצד הנבואי, את החטא הגורם ואת התשובה והזעקה הפותחות שער הישועה (י ו-טז), ודוקא ביתר אריכות, מכל מקום אנו רואים כאן גם את הרקע המדיני-ההיסטורי של המאורע 'כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים מארנון ועד היבק ועד הירדן ועתה השיבה אתהן בשלום' (יא ג). יפתח עונה לעומת מלך בני עמון: לא לקח ישראל את ארץ מואב ואת ארץ בני עמון... ה' אלהי ישראל הוריש את האמרי מפני עמו ישראל ואתה תירשנו?... בשבת ישראל בחשבון ובבנותיה ובערעור ובבנותיה ובכל הערים אשר על ידי ארנון שלש מאות שנה ומדוע לא הצלתם בעת ההיא? הפולמוס חריף, העמדות והטענות ברורות. ההתרחשות נתונה בתוך מסגרת היסטורית-גיאוגרפית מוגדרת ומדויקת.

מובן, כי גם לשאר המשעבדים, הצוררים והתוקפים היו טעמים ונימוקים ויעדים. מפליאה לכאורה שתיקת הכתוב בפרשת יבין-סיסרא. הן אם מלך בני עמון יכול לטעון: 'כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים', הרי יבין מלך כנען על אחת כמה וכמה. ואכן קרוב לודאי, כי כך הסבירו הכנענים את מלחמתם בישראל. התקוה המפעמת את סיסרא וחילו היתה אל נכון החזרת עטרת ארץ כנען לישנה. כדי להבין ענין זה לאשורו, עלינו לזכור תחלה את האמור לעיל, כי תיאור ההיסטוריה של ספר שופטים מופנם הנהו, הכתוב מספר עובדות שהן חשובות בעיניו. אשר למשמעותן וגורמיהן של הללו, הריהו מסתפק במשמעות הנבואית-ההיסטוריוסופית ומתעלם מן הצד המדיני-האקטואלי.

והעיקר, טענה כגון 'לקח ישראל את ארצי' שהיתה בודאי נשאת בפי השליטים הכנענים וצבאותיהם, אינה ענין למקרא שכן אותה עובדה המקוממת את הכנענים, אינה אלא קיום מצוה בעיני הכתוב. ישראל נצטוו לקחת את הארץ, מה שכבשו בדין כבשו. החטאת רובצת דוקא באשר לא הורישו (עי' למעלה עמ' 10).

יחידה היא, אפוא, פרשת יפתח בכל הספר, שבה אנו שומעים טענת האויב הנלחם עם ישראל: 'לקח ישראל את ארצי' ותשובתו הארוכה של יפתח. וכל כך למה? קרוב לודאי כי יותר משנתכוון הכתוב לתאר גורם מדיני-היסטורי, נתכוון ללבן בעיה בהלכות כיבוש והתנחלות. נאמר בתורה: אתה עבר היום את גבול מואב... וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם כי לא אתן מארץ בני עמון לך ירשה כי לבני לוט נתתה ירשה (דב' ב יז-יח). לשם הבהרת ענין זה משמיענו הכתוב את טענת מלך בני עמון ואת תשובת יפתח: לא לקח ישראל את ארץ מואב ואת ארץ בני עמון. האמורים הם שכבשו את שטח המריבה ממואב ומעמון (במ' כא כו-כט) וישראל כבשוהו מידי האמורי (שם פסוקים כא-כה, שופ' יא) ולא מבני לוט. כדאי לשים לב ללשון הכתוב: ויאמר מלך בני עמון... כי לקח ישראל את ארצי

(יא יג), ואילו יפתח עונה: 'לא לקח ישראל את ארץ מוא ב ואת ארץ בני עמון'. הוא מוסיף מוא ב, אל נכון משום שאיסור הכיבוש מן התורה חל גם על מואב (דב' ב ט). הוה אומר 'הדו-שיח' בין מלך עמון לבין יפתח הנו גם – ואולי בעיקר – עמות בין מצוות התורה לבין עובדות ההתנחלות.

כיון שהכתוב מתרכז במשמעות הנבואית של המאורעות מן הראוי לתת דעתנו כאן בקצרה לצד המדיני-ההיסטורי (שהיה אל נכון ברור ומובן לבני הדורות ההם) של קורות התקופה. תקופת השופטים היא מבחינת ההיסטוריון תקופת התגובה, תגובת ארץ כנען, עמיה ושכניה על הכיבוש הישראלי. המלחמות הרבות מעברים הן מעין מכה חוזרת אל העם המתנחל, ששינה פני המציאות בארץ.

ניתן לומר, כי אויבי ישראל באותה תקופה מתחלקים לשלושה סוגים עיקריים: א. שארית הכנעני. בעיני הללו היו ישראל נודדים-פולשים, שלקחו את ארצם של הכנענים. הם קוו לשים קץ ל'פלישה', למגר את ישראל, להדוף את שאריתו למדבר, כאשר עשו יושבי כנען בימים עברו לשבטי שוטים שחדרו מדי פעם לארץ הנושבת. מלחמת כנען בישראל היתה מאבק ממושך של דורות בחבלים שונים של הארץ, בעיקר במערב ובצפון (א לד, שם לב; ג א-ה; ד ב-ג; ה ו-ז). היו פה ושם תקופות רגיעה, שבהן השלימו הכנענים עם המציאות הישראלית בשכנותם, היו פרקים של חיי צוואת בין שני העמים, שהכתוב דורשם לעאי (ג ה; ה יז), והיו תגרות ומלחמות רבות. הכתוב מתאר באריכות ובפרטות את הגדולה והמכרעת שבהן הלא היא מלחמת הקישון (פרקים ד-ה), שחרצה את גורלה של שארית הכנעני. יש לזכור כי המאבק בין ישראל לבין הכנעני לא היה התמודדות חד פעמית כי אם תהליך ממושך של דורות (עי' ד כג-כד המלמדנו כי אפילו נצחון ברק לא שם קץ לכנעני בבת אחת) וכאמור, המקרא אינו מתאר בפרטות, אלא את נקודת השיא המכרעת של התהליך, היינו את מלחמת הקישון.

מבחינת הטעון אפשר לשייך לסוג זה של אויבי ישראל גם את העמונים, כנוכר לעיל, שטענתם היתה: לקח ישראל את ארצו... ועתה השיבה אתה... (יא יג).

ב. עמי המדבר 'השוטים' כגון מדין, עמלק, בני קדם, מעון (ג יג; ו ג; ח יא; י יב) ודומיהם. עמי נוד ושבטי שוד אלה למודים היו לפשוט מדי פעם על יושבי הקבע, לפלוש מן המדבריות אל הארץ הנושבת. עמי מדבר אלה חיו מאז ומקדם בתנאים קשים של מחסור. מקורות המים הדלים במדבר יבשו בשנות בצורת. גרמים כגון אלה ודומיהם דחפו את שבטי השוטים אל עבר הארץ הנושבת. ארץ כנען – רצועה פוריה, ארוכה וצרה בין המדבר לבין הים, ללא מסגרת מדינית איתנה וללא משטר יציב – היתה היעד הנוח ביותר להתפרצותם של שבטי המדבר. תעודות מצריות וכנעניות מלמדות כי אמנם היו פשיטותיהם של עמי המדבר והתפרצויותיהם של שבטי הנוד חלק של תולדות ארץ כנען מאז יצאה מערפלי קדם אל במת ההיסטוריה.

ברם נראה, כי פשיטות אלה תכפו ואמצו במידה בתקופת השופטים. אל נכון גרם התקדים. בעיני עמי המרחב, עמי התרבות ועמי המדבר כאחד, היה ישראל בראשיתו כאחד העמים ה'שוטים', היינו עם יושב אהל ומקנה, נודד מדבריות, כמדין וכבני קדם; והנה חרג ישראל מאותה מסגרת, פלש לארץ נושבת, כבשה ונאחז בה. מפנה זה בתולדות ישראל ובתולדות ארץ כנען עורר את שאר העמים, הנודדים 'השכונים באהלים' לנסות לעשות כישוראל. גבר הדחף מן המדבר הגדול אל עבר ארץ ישראל; וישראל הנאבק עם הכנענים נאלץ להתמודד פעם אחר פעם עם מחנות נודדי המדבר לעמיהם ולשבטיהם. ואולם אינה דומה מלחמה עם הכנענים למלחמה בעמי המדבר. הכנענים יושבי קבע היו. אכרים



מצליחים, חרשים, סוחרים ולוחמים. הם לא היו כבר מרובים במספרם, כוחם היה בתרבותם החמרית המפותחת, בצבאם המאומן, החמוש היטב (א יט; ד ג), בעריהם העשירות, הבצורות, בשליטתם בדרכים הראשיות (א כז, שם לד-לה) ובארגונם המדיני-הצבאי במסגרת של ממלכות (ד ב; ה יט).

לא כן שבטי המדבר שחסרו כל אלה. הללו כוחם היה בהמונם הרב (ו ג-ה) וברעב ובמחסור שדחפום אל עבר 'ארצות הדגן'.

ברם, שאיפתם של עמי המדבר לחקות את ישראל ולעשות כמוהו שאיפת שוא היתה. הם לא הבינו כי סוד הצלחתו של ישראל לא היה המחסור, הדוחק, הלהיטות לבזה והזכיה ביבול ללא עמל, כי אם חזון קדם לרשת את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיהם. ישראל לא היו שוטים. הם עברו במדבר על מנת להגיע לארצם. פניהם היו לא לבזה, כי אם ל'ירושה וישיבה'. הם לא באו להשחית את הארץ ולרוקנה כי אם לעבדה ולשמרה, לבנותה, לזרעה ולנטעה (יהושע יז טו; יח ג; יט נ).

ג. הפלשתים היו האויבים הקשים והמסוכנים ביותר בתקופת השופטים ובראשית ימי המלוכה. כמבואר למעלה היו הפלשתים ענף של גויי הים שנהדפו וגורשו מארצותיהם. מחנותיהם הנמלטים המחפשים להם אחיזה בארצות חדשות, פנו אל עבר החופים המזרחיים של הים התיכון, נלחמו רבות בחופי אנטוליה, סוריא ומצרים, מוטטו ממלכות ושינו פני המרחב. לבסוף גפּו בפני רעמסס ה-3 מלך מצרים. שאריתם נשכרו אחר כך וגויסו לצבא המצרי ומקצתם נאחזו במרחב. עם הללו נמנו הפלשתים שנאחזו בתקופת השופטים בחופי ארץ ישראל בהורישם לפניהם את הכנעני יושב החוף הדרומי, ואילו הכנעני יושב העמקים נשתעבד להם וקבל עליו מרותם. כך השתלטו הפלשתים על מיטב אדמת הארץ (החוף והעמקים), על הדרכים העיקריות ועל מקורות המחיה החשובים ביותר. עם התבססות הפלשתים בארץ החוף ובעמקים החלו לחדור לתחום ההתנחלות הישראלית בחבלי ההרים. כיון שהיו הפלשתים הלוחמים העזים והמאומנים ביותר בכל המרחב, לא יכלו ישראל, עם של אכרים הרריים, לעמוד בפניהם. כמה משבטי ישראל הדרומיים נשתעבדו לפלשתים (יד ד; טו יא; ש"א י ה), ולא היה ביכולתם של ישראל להשתחרר ולהתגבר על הפלשתים בתקופה ההיא. הדיפת פשיטה פלשתית נחשבה לנס (ג לא) ואפילו למושיע של תקופת השעבוד הפלשתית לא נועד נצחון של ממש. מלאך ה' בשר לו כי אך יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים' (יג ה). סוף הישועה היה עוד רחוק בחיק העתיד.

כללו של דבר, 'המכה החוזרת' של כנען לכובשיה כבדה היתה וחמורה, ימי שפוט השופטים היו ברובם ימי האבקות מרה ועמידה על הנפש ועל חזון הירושה והישיבה בארץ האבות.

לוקני ישראל, לראשי השבטים ולנבונים דבר בעם (שבודאי לא היו מעטים) נהירה היתה המציאות המדינית על מסבותיה וגורמיה. כאשר בא אחד מנביאי התקופה (ב א-ד; ד ד; ה כג; ו ח; י יא) והורה כי ישראל נמסרו בידי שוסי המדבר על אשר עזבו את ה' (ב יב-יד) וכי עליהם לשוב אל ה', ענו אל נכון 'נבוני הדבר', כי קרבנות ובמות לחוד ופלישת בני קדם לחוד. הבצורת במדבר וחולשת ישובי הספר הישראלים הם שהביאו את מחנות בני קדם לארץ. עובדה זו לא נעלמה, כמובן, גם מהנביא, אך הוא בקש להשיב אל לב: מי מביא גשם ובצורת, מי מגביר את ישראל או מחלישו. התריע נביא על חיי צותא עם הכנענים, נשואי תערובת ועבודת אלהי נכר ודרש סמוכין בין הללו לבין הלחץ שנלחצים ישראל על ידי שארית הכנעני (ג ג-ז). בא 'בן חיל' וענה לעומתו כי מובן שהכנענים מתגרים בישראל, הם שואפים להחזיר לעצמם את הארץ. עניני פולחן לחוד ועניני מדיניות לחוד. בגלל עבודת

הבעלים, העשירות, אלהי צידון ואלהי מואב ועמון (י ו-ז) באו הפלשתים? הן ידוע לכל מבין כי הפלשתים באו משום שנהדפו מארצות מושבם והם תרים אחרי ארץ מכורה חדשה. אך מי הביא אל גויי הים את אויביהם – שאלו הנביאים – ומי הוליך את גויי הים מארצם השדודה דוקא מזרחה ולא מערבה?

ס' שופטים הוא ספר תוכחת ופולמוס נבואי. אילו היה הלקח העיקרי של הספר מוסכם על הכל, אילו היו בני התקופה מאמינים כי עקב חטאותיהם נמסרו ביד אויב ואם ישבו וישעו – הן לא היו חוזרים לסורם פעם אחר פעם ולא היה צורך לחזור על אותו עקרון פעמים הרבה כל כך. אמור מעתה, ס' שופטים ספר תוכחת הוא, ספר של פולמוס נבואי המשקף את מאבקם של נביאי התקופה עם בני דורם.

אמנם לא היו בימי קדם כופרים. אך זיקתם אל ה' ואף אל אלהי נכר זיקה של פולחן היתה, במות, מזבחות, קרבנות (ו כה-לב; יז א-יג), ואילו תורת ההשגחה של הנביאים רחוקה היתה מהבנות. אף עבודת ה' לבשה בידיהם לעתים צורה נכרית מוזרה, כפי טעמים וכפי הנימוסים שלמדו משכניהם (יא לד-מ; יז א-יג) ולא היו 'שומרים את דרך ה'... כאשר שמרו אבותם' (ב כב) ולא זכרו כי העיקר הוא 'לשמע מצות ה'' ולעשותן (שם יז). הרבה נלחמו נביאי התקופה ב'אמונה' שרירותית זו וב'עבודת ה'' לפי טעמו של העובד ונגד רצונו של ה'. שומעים אנו תמצית מרוכות של התורה שנביאי תקופת השופטים טרחו להורותה - מפי גדול נביאי התקופה, שמואל בדור האחרון לימי שפוט השופטים: 'החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה', הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים' (ש"א טו כב). לא יפלא אפוא, כי אומת ישראל ניהלה

הנביאים. הם ראו את הבצורת הדוחפת את בני קדם לפשוט על ארץ ישראל ולא ראו את מחולל הבצורת ולא הבינו למחשבתו. הם ראו את הפלשתים הפולשים נאחזים ומתבצרים בארץ, ידעו כי גורשו מארצם הרחוקה, אך לא נתנו דעתם ליד המכוונת מאורעות אלה, לרצון עלין המנחיל גיים, מפריד בני אדם ומציב גבולות עמים סביבות עם קרובו ישראל. הם הוסיפו לבנות במות, להקריב קרבנות, ואילו את בעיות בטחונם ושלומם בקשו לפתור על פי דרכם. הם התבוננו במציאות הצבאית-המדינית החמורה בעינים פקוחות. הבינו מה נשתנה ישראל מן הכנענים והפלשתים מבחינתם: הללו מאורעים במסגרת קבועה ומחייבת של ממלכות שיש בידן להחזיק צבא קבע מאומן וחמוש כהלכה. לא כן ישראל השוכן לשבטיו, איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו. מדי פעם כשהאויב גבר כבר והשתלט כבר, קם שופט-איש אוסף סביבותיו את המתנדבים המוכנים לחרף נפשם למות (ה ב, ט, יח) להתיצב אחרים מול חילים מאומנים, בכל הבא ליד (ג לא; ש"א יג יט-כג) מול חימוש סדיר, משוכלל. כך ניצל העם מדי פעם בדרך נס אחרי סבל רב. הטובים מתנדבים, אחרים משתמטים. השופט נלחם לעתים פנים ואחור, באויב הנכרי מכאן ובשבטי ישראל המתנכרים מכאן (ח ד-טז). מהו הגורם למציאות עגומה-מסוכנת זו? עזיבת ה', נשואי תערובת, עבודת אלילים - ענו הנביאים; משטר רופף של 'איש הישר בעיניו יעשה', פרוד בין השבטים, חסר צבא קבע - ענו זקני ישראל. הנביאים לא חלקו על תחזית זו, אך הורו שאין זו אלא תוצאה והשתקפות מדינית של תחזיתם שלהם, והיא עיקר.

מה הדרך לישועה ולשלום?  
ואילו זכוי?

בעית המלחמה